

Un construct lexicografic: *zemos* ‘Cucumis melo’

Stelian DUMISTRĂCEL, Doina HREAPCĂ

0. Considerații preliminare privind statutul cuvintelor *zemos* și *zămos* în limba română

0.1. Observația lui Theodor Hristea, după care dicționarele limbii române ar trebui să cuprindă două cuvinte *zemos*, adjectivul (derivat de la *zeamă*) și substantivul, numind planta (și fructul) „pepene galben”, nu a avut un efect practic, în pofida faptului că autorul invoca, în fond, și revenirea la situația din unele dicționare anterioare. În tomul XIV, *Litera Z*, din *Dicționarul limbii române*, serie nouă, al Academiei (DLR XIV¹), sub un singur cuvânt-titlu, *zemos*, apar, în mod eronat, două sensuri de bază: I. Adj. ‘care conține multă zeamă, mult lichid’, și II. S.m., cu paranteza de circulație „*Învechit și regional, mai ales în Mold.*”, „numele a trei specii de plante erbacee din familia cucurbitaceelor, cu tulpina târâtoare și cu fructe comestibile”: [a] *pepene galben*..., cu trimitere la diferite surse, majoritatea nomenclatoare botanice și lucrări lexicografice, dar și la o revistă; [b] *pepene verde* (!) (cu trimitere la Borza, *Dicționar etnobotanic*); [c] *bostan alb* (cu trimitere tot la Borza, *op.cit.*, și la Barcianu, *Dicționar român-german*...). Toate citatele, prezente după enumerarea celor trei sensuri de sub II, mai ales din beletristică, texte folclorice și din cărți de știință, ilustrează, de fapt, doar sensul [a]; aceeași este situația în ceea ce privește toate variantele. Etimologia propusă este „*zeamă* + suf. *-os*”.

În *Probleme de etimologie*, Theodor Hristea a discutat raportul dintre *zămos* și *zemos* în secțiunea intitulată „Etimologii populare românești”, dar taxarea de etimologie „populară” este măcar grăbită, dacă nu chiar nepotrivită; forma *zemos* pentru ceea ce în limba literară se numește *pepene galben* nu există în vorbirea populară, nivel pentru care avem doar referiri conjuncturale la *zeamă*; așadar *zemos* este, de fapt, o formă hipercorectă, *lexicografică* (este drept, cu oarecare tradiție), și numai în subsidiar o etimologie populară (dar de factură „savantă”). Cu toate acestea, demonstrația lui Hristea este, în fond, corectă. Trecând peste amănunte, reținem următoarele: este posibil ca „la originea lui îndepărtată *zămos* să fie înrudit cu *harbuz*, cum a bănuț și Scriban, care a înregistrat [...] și formele *mai vechi* (!) ale cuvântului: *zamuz*, *zămuz*, *zamos*, *zămoz* și *zămos*” (suntem, acum, în posesia datelor care ne permit să afirmăm că toate aceste variante au fost înregistrate în Moldova și Basarabia, în anchete pentru atlasele regionale); de la *zamuz* (ce „pare a fi [forma] originală”) „a fost ușor să se ajungă la forma actuală, trecându-se prin fazele *zămuz* > *zămoz* (atestat) > *zămos* > *zemos*” (aceasta din urmă prezentă însă numai în dicționare!), pe când „transformarea lui *zămos* (= *zemos*) în *zamuz* ar fi imposibil de explicat” (subliniem faptul că aceasta este una din rațiunile de bază în ceea ce

¹ Vezi, la sfârșit, lista abreviațiilor pentru dicționarele citate.

privește reluarea discuției privitoare la etimologia actuală din DLR XIV pentru *zemos* ‘pepene galben’). În final, autorul notează chiar faptul că Cicerone Poghirc i-a comunicat existența unui cuvânt persan *zamuz*, dar că ar rămâne de precizat prin ce filieră a putut pătrunde acest cuvânt în limba română (Hristea 1968: 273–274); de reținut că și *harbuz* are o îndepărtată origine persană (după Al. Graur, care trimite la pers. *hārbuz* > tc. *karpuz* – variantă românească *carpuz* [?] > ucr. *garbuz*, rus. *arbuz* – Graur 1978, nr. 547).

0.2. Față de cele sumar prezentate și numai parțial argumentate de Hristea, abordarea prezentă a avut de profitat de sporul de informații, de lingvistică „a vorbirii”, adus, în primul rând, de atlasele lingvistice regionale dacoromânești din seriile NALR și ALRR, printre care și *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, și de *Atlasul lingvistic moldovenesc*².

În al doilea rând, sunt importante datele unei lingvistici „a limbii (literare)”, furnizate de volumul cuprinzând *Litera Z* din DLR XIV, cu privire la nonexistența, în textele beletristice, dar în special în nomenclatoarele botanice, a unei forme **zemos* (informații coroborate cu cele pentru *pepene*, din DLR VIII/2 (= Partea a 2-a, *Litera P: pe – pînar*; 1974).

Se adaugă, în plus, considerarea faptelor lingvistice din perspectiva „Wörter und Sachen”, în lipsa căreia interpretările riscă să rămână la nivelul unui joc de ipoteze, de „scenarii”, cu soluții ce țin de o oarecare abilitate a argumentării, fără validarea din perspectiva realității.

Rezultatele la care am ajuns țin de viziunea unei interpretări de istorie a vocabularului, analizat atât din perspectiva organizării, în vorbire, a termenilor din grupul onomasiologic referitor la câteva specii de cucurbitacee (folosim numele din limba literară, de extracție dialectală muntenească): *castravete* (*Cucumis sativus*), *pepene galben* (*Cucumis melo*) și *pepene verde* (*Citrullus vulgaris*), cât și din perspectiva amintită, „cuvinte și lucruri”.

În această direcție de cercetare, în primul rând prin raportare la lexemul de bază al grupului, *pepene* (o adevărată „cheie de boltă” a sistemului), putem afla statutul termenului regional moldovenesc *zămos* în grupul onomasiologic la care ne-am referit.

1. Sensurile substantivului *pepene* în graiurile dacoromâne; structuri denominative

De la început, facem mențiunea că, pentru precizia expunerii, în cele ce urmează folosim denumirile științifice latinești (pentru care recurgem și la inițiale) ale speciilor în discuție; pentru acestea, aici, dăm corespondentele din limba română literară:

1. *Cucumis sativus* (CS) – „castravete”;
2. *Cucumis melo* (CM) – „pepene galben”;
3. *Citrullus vulgaris* (CV) – „pepene verde” [în DLR XIV, s.v. *zemos*, apare *C. lanatus* (*lanatus* = „mișos” – de la *lână*)].

² Vezi, la sfârșit, lista atlaselor lingvistice din care au fost prelevate informațiile citate, indicându-se hărțile respective. În text, din motive de economie de spațiu, trimiteri la numărul hărții și la punctele de anchetă au fost făcute doar în mod excepțional.

1.1. Distribuția teritorială a termenului *pepene* în funcție de semnificațiile acestuia

În graiurile dacoromânești, termenul *pepene* apare în următoarele situații:

1.1.1. Fără determinante (informații pe baza hărților din atlasele lingvistice)

a¹) *Cucumis sativus*, într-o arie laterală dacoromânească nord-estică, cuprinzând localități din Crișana (după informații de la autorul anchetelor, Dorin Urișescu), Maramureșul (cu zone învecinate din Transilvania), Bucovina și nordul Moldovei de la vest de Prut; în Basarabia, cuvântul *pepene* cu acest sens este folosit curent (*castravete* fiind identificat, într-un număr redus de puncte, ca termen recent sau utilizat de tineri).

a²) *Cucumis melo*: paralel cu formele cu determinante (vezi infra, 1.1.2 și 4.1), a fost notat doar termenul *pepene* într-o zonă din sudul Moldovei, pe care o putem considera ca una de „trecere” spre zona „pepene galben” a arealului geolingvistic reprezentat în primul rând de Muntenia; *pepene* fără determinante este termenul de utilizare preponderentă în graiurile din Oltenia și Transilvania; tot numai *pepene* s-a înregistrat în puncte din Banat și din Crișana, potrivit informațiilor, sumare, de pe h. 199 din ALR II, s.n. Nu există un termen pentru CM în Maramureș, realitatea fiind necunoscută.

a³) *Citrullus vulgaris* este numit (doar) *pepene* în majoritatea punctelor din jumătatea de sud a Moldovei, în numeroase puncte din Muntenia de est și în Dobrogea, frecvent, formând o arie compactă, în sud-estul Transilvaniei (în Oltenia, Banat, Crișana și în Maramureș, pentru CV apare împrumutul *lubeniță*, cu diferite variante fonetice).

Statutul de „termen generic” al lui *pepene* într-o primă fază a introducerii acestor specii noi de „cucurbitacee” poate fi susținut prin folosirea lui, pentru CM și CV, *fără determinante*, în aria la care ne-am referit din sudul Moldovei și ca termen majoritar pentru CM în graiurile din Transilvania, Oltenia (cu zona învecinată din Muntenia), dar și prin prezența lui în Banat și Crișana (nu luăm în discuție apariția termenului fără determinante în cazurile ce se pot datora necunoașterii realității denumite, cum se prezintă, de exemplu, lucrurile în graiuri din nord-vestul Moldovei). Paralel, punctele cu *pepene* (fără determinante) pentru CV din Muntenia, Dobrogea, Transilvania, din Oltenia și Maramureș (în ultimele două provincii doar câte un punct de anchetă) pot fi apreciate ca reprezentând „martori de eroziune” din aria primară *pepene*.

1.1.2. Cu determinante

În ceea ce privește prezența *determinantelor* (D), trebuie să distingem, în primul rând, între determinante de gradul I (D₁), cele care disting specii, și cele de gradul al II-lea (D₂), cele care descriu, de regulă, înfățișarea fructelor (aspectul și culoarea cojii), respectiv anumite trăsături (calități) ale acestora (culoarea sau gustul părții carnoase etc.).

1.1.2.1. Pentru CS, găsim, incidental, doar D₂: în graiuri din Crișana (după informații primite de la Dorin Urișescu), în puncte din Maramureș (incidental și într-un punct din Transilvania), zonă ce face parte din aria laterală *pepene* CS; în arealul respectiv, la întrebarea privind această noțiune s-a răspuns prin „pepeni *râioși*”, un fapt interesant, deoarece adjectivul poate fi pus în relație cu sensul etimonului

subst. *castravete*: după DA I/II, subst. bulg. *krastavica* are la bază adj. *krastavi* ‘râios’ (se trimite și la sb. *krastavac*; vezi și Scriban, D: bg. *krasta* ‘râie’, cu mențiunea că ‘întâi s-a dat acest nume castraveților mici și brobonați’). În cazul ‘pepeni *murători*’ (DLR VIII/2), este vorba de o simplă precizare a modului de utilizare pentru hrană (într-o zonă în care termenul *pepene* are semnificațiile CM sau CV).

Pentru o altă situație, din necunoașterea etimologiei, nu putem propune o clasificare: este vorba de ‘pepeni *irinăci*’ (cf. DLR VIII/2).

1.1.2.2. Determinante de gradul I și II pentru speciile *Cucumis melo* și *Citrullus vulgaris*

b¹) *Cucumis melo*

D₁:

α) După hărțile atlaselor lingvistice regionale: ‘pepene *galben*’ este o denumire semnificativ reprezentată în graiurile din sudul Moldovei și constituie denumirea cea mai răspândită în cele din Muntenia și din Dobrogea; sintagma apare, de asemenea mai mult sau mai puțin frecvent, în graiurile din Oltenia și în cele din sud-estul Transilvaniei. Așadar, baza dialectală justifică statutul de termen al limbii literare.

Alte D₁, înregistrate sporadic, în Moldova, Muntenia și Dobrogea: ‘pepene *alb*’, ‘~ *turcesc*’, ‘~ *bălan*’, ‘~ *crăpăcios*’; determinantele respective pot fi apreciate ca indicând specia CM.

β) După DLR VIII/2 (s.v. *pepene*): ‘~ *îneacăcios*’, ‘~ *scorțos*’, ‘~ *râios*’.

D₂:

În Transilvania: ‘~ *dulce*’, ‘~ *de mâncat*’, ‘~ *bun*’; în Dobrogea: ‘pepene *grumu*’ (‘cu semințele cocoloașe’).

b²) *Citrullus vulgaris*

D₁ sunt, preponderent, din registrul cromatic:

După hărțile atlaselor lingvistice: ‘pepene *verde*’, ‘~ *roșu*’, în sudul Moldovei, în Muntenia și în Transilvania; în sud-vestul Munteniei, pe Dunăre, apare frecvent chiar ‘~ *negru*’ (vezi opoziția, de mentalitate, cu ‘~ *bălan*’; vezi și ‘~ *alb*’ pentru CM, în Moldova); incidental, în sudul Moldovei, ‘~ *harbuz*’ (ca opoziție denominativă de principiu față de ‘~ *zămos*’; cf. 5.1), determinantele referindu-se la termeni caracteristici altor arii dialectale din Moldova: *pepene* și *pepene galben*); vezi, incidental, și ‘pepene *grecesc*’ (DLR VIII/2).

D₂, indicând subspecia, după DLR VIII/2: (*pepene*, respectiv *pepeni*) *anas*, *cantalup*, *poptan*, *șerpești*, *țucăr*; indicând zona de origine (reală sau imaginată) sau unde se cultivă: *brăileni*, *de Arad*, *portughez*, *turcești*, *turchestan*.

1.2. Un termen al românei comune

În urma analizei precedente, constatăm că lexemul *pepene* este cunoscut (și utilizat) în graiurile din toate provinciile românești, în unele zone cu sensul de bază (CS), iar în altele cu sensurile CM și CV. În ceea ce privește dialectele din sudul Dunării, cf. arom. *peapine*, după Ciorănescu, DELR, care înregistrează și arom. *piponu*, megl. *pipoană*; ultimele trei variante, după Meyer-Lübke, REW, se explică din ngr. *peponi*, fără a exclude influența lui *pepene* (‘vielleicht auch *pepene*’).

2. Semnificația primară a termenului *pepene*

Pornind de la constatarea cunoașterii generale a termenului *pepene* pe întreg teritoriul dacoromânesc, se pune întrebarea pe ce bază putem afirma că sensul primar a fost acela de „Cucumis sativus”, căreia i se poate răspunde luând în considerație, în primul rând, etimonul cuvântului și, în al doilea rând, situația „realiilor” pe teritoriul la care ne referim.

2.1. Etimologie

Pentru dr. *pepene*, Meyer-Lübke, REW (6395), trimite la lat. *pēpo*, *-ine* (fără indicarea sensului, spre deosebire de situația de la *pēpo*, *-one*, pentru care se precizează sensul „Art Melone”). De asemenea, în REW nu se indică nici sensul rom. *pepene*. Dar putem reține că și pentru descendenți ai lat. *pēpo*, *-one*, span. și port. *pepino* s-a înregistrat sensul „Gurke” (= castravete); cf. și span. *pepinar* „teren cultivat cu castraveți”. Renunțăm la prezentarea controverselor în legătură cu etimologia rom. *pepene* (consemnate, de exemplu, de Ciorănescu, DELR); în DLR (VIII/2) se trimite la *pepo*, **pepinis* (cf., însă, forma latinească *pepine*, înregistrată de Meyer-Lübke, după *Corpus Glossariorum Latinorum*, III, 541, 36).

2.2. „Wörter und Sachen”

Din această perspectivă, prezentăm o primă abordare a problemei. Într-o recenzie la teza de doctorat a lui Walter Domaschke privitoare la vocabularul latin al limbii române³, publicată în DR I, Sextil Pușcariu (1921: 406) contestă eliminarea, de către autor, „aus kulturellen Gründen”, a cuvântului *pepine* dintre cuvintele moștenite din latină (autorul se referă, de asemenea, și la *păun*); iată observația lui Pușcariu: „Pentru ca să ne convingem de acest lucru, autorul [W.D.], făcând critica reală a cuvintelor, ar trebui să dovedească, măcar prin vreo indicație asupra unor lucrări de specialitate, că planta și pasărea arătate prin aceste cuvinte n-au putut fi familiare vechilor români”. În ceea ce privește posibilitatea respectivei „familiarități”, Pușcariu scrie: „Din capitolul despre cucurbitacee la Hehn, *Kulturpflanzen*⁴ (p. 304 ș.u.) nu reiese că pepenele n-a fost cunoscut în Evul Mediu în regiunile noastre (în multe părți, prin pepene se înțelege «bostanul» sau «castravetele», o confuzie pe care o întâlnim și în alte limbi)”.

Este posibil ca... refuzul citat, din „rațiuni de cultură”, al lui Domaschke să se datoreze faptului că în dicționarele românești, pentru *pepene* se indică, în primul rând, sensurile CM și CV (vezi, de exemplu, în TDRG, s.v. *pepene*: „1. Munt. ~ (galben Zucker-) Melone (Cucumis melo), ~ (verde) Wassermelone (C. citrullus); dafür MOLD. *zāmos* bezw. *harbuz*” și, apoi, „2. WESTL. MOLD. TR. ~ (*rīios*) Gurke (Cucumis sativus)”. Or, „pepenele galben” și „pepenele verde” nu se impun ca realități curente pentru o perioadă veche din cultura materială dacoromânească,

³ *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig”, XXI–XXV, 1919.

⁴ Este vorba de lucrarea lui Victor Hehn, *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie das übrige Europa*, Berlin, 1912.

iar „confuzia” cu planta numită astăzi *castravete*, citată de Pușcariu, ar putea să ne trimită chiar spre fondul problemei.

Pentru considerarea corectă a lucrurilor în DLR, tot pentru un cuvânt cu inițiala *p-*, trimitem la schema cuvântului *pasăre*: primul sens, cel etimologic (cf. lat. *passer*), este „vrăbie”, înregistrat în graiurile din Maramureș și Bucovina (sens păstrat și în alte limbi romanice).

Dar, în ceea ce privește aplicarea metodei „Wörter und Sachen” în analiza numelor de plante, lucrurile se prezintă mai puțin favorabil decât în cazul altor „realii”, incontestabile ca prezență fizică sau pentru care se găsesc urme în săpăturile arheologice (firește, cu excepții: *mazăre* poate fi socotit ca un element autohton și datorită descoperirii, în situri preromane, a semințelor carbonizate ale acestei plante). Pe acest teren, trebuie să ne adresăm unei discipline „de graniță”, *arheobotanica*, intrată în circuitul investigațiilor științifice relativ recent. Specialiștii în domeniu comunică faptul că abia în ultimii ani arheologii au început să dea mai multă importanță macroresturilor vegetale din situri și au început să le colecteze. Pe de altă parte, este știut că macroresturile vegetale se conservă foarte greu în stratul arheologic, ceea ce constituie o altă cauză a absenței semințelor, singurele organe de la aceste specii ce se puteau conserva. Totuși, după informații primite de la colega dr. Felicia Monah, de la Institutul de Arheologie al Filialei Iași a Academiei, prezența castravetelui pe teritoriul dacoromânesc poate fi probată pentru secolele al XIV-lea – al XV-lea: într-o necropolă medievală de la Săbăoani – Neamț, au fost descoperite 720 de semințe, bine conservate, ca depunere rituală, într-un vas, singura descoperire arheobotanică privind castravetele pe teritoriul României (Monah 2000: 280). Or, statutul respectiv este relevant pentru semnificația ce trebuie acordată plantei (de obicei, inventarul funerar are legătură cu ocupația decedatului: arme, unelte etc.).

Fără să reprezinte un argument pentru o vechime considerabilă, perioada respectivă înseamnă, oricum, plasarea înainte de pătrunderea unor practici datorate influenței turcești; avem în vedere faptul că toate cucurbitaceele provin din areale asiatice: de exemplu, castravetele este originar din India de est și Himalaia; în secolul V î.H., a fost luat în cultură în Grecia și Italia (*Flora R.P.R.*: 36–37). Pe de altă parte, poziția geografică a necropolei menționate exclude sau măcar pune sub semnul întrebării eventuala proveniență sud-dunăreană a practicii agricole în discuție.

3. Analiza grupului onomasiologic referitor la speciile de cucurbitacee CS, CM și CV

Dat fiind criteriul cronologic în ceea ce privește cultivarea, la noi, a plantelor numite prin termenul *pepene*, așadar postulând numai (deocamdată) faptul că speciile CM și CV au fost introduse mai târziu, ca plante exotice și ale căror fructe servesc, în primul rând, ca desert, este de admis că termenul moștenit din latină a numit inițial doar „castravetele”, plantă mai puțin pretențioasă și constituind și un aliment propriu-zis, iar denumirea a fost păstrată, cu această întrebuintare, așa cum am menționat deja, doar într-o arie laterală, mai puțin expusă inovațiilor și care, în plus, nu oferă condiții pentru cultivarea „pepenelui galben” și a „pepenelui verde”,

cu fructe cunoscute aici ca produse din comerț (situația generală a termenilor de bază discutați este prezentată în *Tabelul anexat*).

Înainte de a avansa în direcția schițată, trebuie să facem însă și câteva precizări marginale. După informații (greu de verificat) din DLR VIII/2, s.v. *pepene* (I. 2.), prin acest termen mai sunt numite și alte două plante din aceeași familie: *dovleacul* (*Cucurbita pepo maxima*) și *bostanul alb* (*Cucurbita pepo melopepo*). La baza unei asemenea denominații laxe trebuie să punem, în afara condițiilor generale în care s-au făcut înregistrările, faptul că speciile CM și CV nu reprezintă, adesea, realități curente indiferent de zona geoclimatică și nici în vocabularul *oricărui* vorbitor. De exemplu, din punct de vedere denominativ, atât după DLR VIII/2, cât și după informații recente de pe hărțile atlaselor lingvistice regionale, înseși speciile CM și CV sunt confundate între ele și, pe de altă parte, fiecare dintre ele este confundată cu alte plante, unele mai bine cunoscute, dar tot din familia cucurbitaceelor: *bostanul*, *dovleacul* și *tigva* (chiar sinonimele acestor termeni sunt uneori comune). De altfel, confuzia denominativă intervine în multe cazuri în care subiecții înregistrați în cursul anchetelor etnolingvistice furnizează termeni pentru realii care nu fac, de regulă, obiectul interesului curent; vezi, de exemplu, confuziile în ceea ce privește denumirile pentru „ficat” și „plămâni” (Cazacu 1941: 87) și, tot din domeniul terminologiei corpului omenesc, frecvența termenilor numind „beregata” sau „omușorul”, primiți ca răspunsuri pentru „mărul lui Adam”⁵. Pentru discuția de față este concludent faptul că, în multe cazuri, chiar răspunsurile din anumite zone de pe hărțile lingvistice sunt precedate de simbolurile indicând absența (∞), respectiv necunoașterea directă de către informator a obiectului întrebării (?), manifestată eventual prin ezitarea acestuia înainte de formularea răspunsului (ϵ). Evident, urmărind esențialul, în analiza de față nu luăm în discuție astfel de fluctuații denominative.

O poziție privilegiată, cronologic și spațial, a lui *pepene* cu sensul CS în graiurile dacoromânești, în comparație cu termeni sinonimi (total sau parțial) de diferite origini, cu care, în unele zone, s-a confruntat în timp, poate fi stabilită pe baza unei analize privind [1] familia de cuvinte și [2] frazeologia expresivă având ca suport lexical cuvântul respectiv.

3.1. Familia de cuvinte

Prezentăm, rezumativ, în primul rând după DLR (VIII/2, s.v.), derivatele de la *pepene*, încercând să distingem între cele care pornesc de la utilizarea cuvântului cu sensul CS și cele pentru care se poate susține ca punct de plecare una (oricare) sau ambele dintre semnificațiile CM ori CV, cu observația că în DLR, ca notă generală, trimiterea pentru derivate se face, exclusiv și nediferențiat, la cele două specii numite în al doilea rând.

3.1.1. Avem în vedere evaluări denominative referitoare la „castravete”, mai ales ca formă, cu statutul de rezultat al observațiilor asupra mediului înconjurător: *pepenariță* ‘numele unei plante...’; *pepenaș* ‘numele unor plante; numele unui joc de copii’; *pepenări* (pl.) „papanași” (aliment); *pepenea* și *pepenică* ‘numele unor plante’; *pepenică*, *pepeniță* „papanaș” (aliment); (prună) *pepenie* „varietate de prune...”, fruct al prunilor numiți *pepenei*; *pepenuț*; nu ne putem opri aici asupra etimologiei

⁵ Vezi Sala 1958: 497–501, cu o discuție extinsă asupra problematicei confuziei denominative.

cuvântului *papanaș* cu sensul de „aliment”, dar și ca nume al unei plante (inexactă în DLR VIII și în alte dicționare), pentru care trebuie să pornim tot de la *pepene* „CS” (în primul caz se pornește de la „gogoloaie” în formă de pepeni mici).

3.1.2. Crearea și semantica termenilor derivați vizează ocupații specializate, cultivarea plantelor CM și CV (în primul rând) și comercializarea fructelor acestora, respectiv aprecieri cu privire la aspectul și dimensiunea (aparte) a fructelor: *pepenar* „persoană care cultivă sau vinde pepeni; zarzavagiu”; *pepenărie* „loc unde se cultivă sau (rar) se vând pepeni”; *pepeniște* și *pepeniștină* „teren cultivat cu pepeni”; *pepenoaică*, *pepenoai* „specie de pepene verde”; *pepenoi* (augmentativ de la *pepene* /verde/, conform citatului); *pepenos* (adj.) „rotund și plin ca un pepene; gras”.

3.2. Frazeologia expresivă având ca suport lexical termenul respectiv

Din acest punct de vedere, în DLR VIII/2 găsim:

a) O trimitere justificată la CS: *a vinde pepeni la grădinar*, expresie pentru care există varianta *a vinde castraveți la grădinar* (după Zanne 1895).

b) Cele mai multe unități frazeologice sunt plasate, tot logic, sub sensurile CM, respectiv CV, ținând cont de faptul că „pepenele” este invocat ca termen de comparație pentru un anumit aspect al său: (*gras, învelit*) *ca pepenele (pepenii)*, (*ca un pepene de gras, gras pepene* (adverbial) „foarte gras”. Alte frazeologisme se referă la ocupație: *a scoate* (pe cineva) *din pepeni* „a face pe cineva să-și piardă răbdarea”; *a-și ieși din pepeni* „a-și pierde răbdarea, a se enerva”. În acest caz, constatăm invocarea „părții” pentru „întreg”: *pepene* are sensul de ‘pepenărie’; în ultimele două locuțiuni verbale, metafora evocă starea paznicului unei pepenării, provocat de cei care, distrăgându-i atenția (pentru a-l scoate din pepenărie, dintre „pepeni”), favorizează furtul (cf. și Zanne 1895: 248). Situația materială a *pepenarului*, de regulă una de neînvidiat printre comercianți, poate fi explicația pentru expresia *a ajunge (a o scoate) la pepeni* „a săraci” (cu aplicația *a-l scoate* /pe cineva/ *la pepeni* „a-l săraci”).

3.3. Semnificația derivatelor

Multitudinea derivatelor și a sensurilor acestora, greu de atribuit, cu oarecare precizie măcar, unei anumite arii dialectale, poate fi invocată ca o dovadă în sprijinul folosirii inițiale a cuvântului *pepene*, cu sensul primar, „CS”, pe întreg teritoriul dacoromânesc.

După această fază, dar înainte de pătrunderea și fixarea în vorbire (în uz) a împrumuturilor din alte limbi, este de presupus o alta, în care, de asemenea pe întreg teritoriul dacoromânesc (sau cel puțin în anumite arii ale acestuia), *pepene* a numit, nediferențiat, și speciile CM și CV. O dovadă în acest sens este, probabil, și utilizarea termenului de către Dimitrie Cantemir, într-un text din *Istoria ieroglifică*, cu referire la ‘locul unde se cultivă pepeni’, fără a putea preciza speciile la care se referă; termenul apare într-o sintagmă numind ‘sperietoarea de păsări’: „în grădini *boți de lut în chipul omului* [subl.n.] fac, pentru ca pasire să sparie”, pentru

construcția analitică „boți de lut în chipul omului” (și, în continuare, pentru „boțul în grădină”) Cantemir dând, într-o notă marginală, explicația „Moș de pépeni”⁶.

4. Pierderea sensului primar, „CS”, al cuvântului *pepene*

În cele mai multe graiuri dacoromânești, pierderea sensului primar se explică prin folosirea cuvântului pentru a denumi plante cunoscute ulterior, în mare măsură asemănătoare, așadar prin extinderea, pe cale analogică, a semnificației de bază (transfer), marcată și de apariția unor determinante, *pepene* devenind, astfel, un termen generic [1]; înlocuirea numelui pentru specia CS prin termeni de împrumut, de diferite origini [2]; apariția unor creații pe teren românesc [3].

4.1. Utilizarea termenului însoțit de determinante pentru speciile CM și CV

4.1.1. Pentru *Cucumis melo*:

– *pepene galben*, în graiuri din sudul Moldovei, din Muntenia și Dobrogea, Oltenia și din sud-estul Transilvaniei;

– ~ *alb*, într-un punct din sudul Moldovei (NALR-Mold.Bucov. III, h. 316, pct. 626);

– ~ *turcesc*, într-un punct din nord-vestul Munteniei (ALRR-Munt.Dobr. III, MN, p. 96, pct. 676);

– ~ *dulce, bun, de mâncat*, în graiuri din Transilvania.

4.1.2. Pentru *Citrullus vulgaris*:

– *pepene verde*, în graiuri din sudul Moldovei, sudul Basarabiei (rar), din Muntenia, Dobrogea și din Transilvania;

– ~ *roșu*, în graiuri din aceleași zone;

– ~ *negru*, numai în graiuri din sud-vestul Munteniei;

– cf. și *pepene grecesc* (după DLR VIII/2).

4.2. Împrumuturile din alte limbi

4.2.1. Pentru *Cucumis sativus*:

Cel mai important aspect din această perspectivă este înlocuirea, prin diverse împrumuturi, a numelui original pe teren dacoromânesc pentru această specie. Restrângerea ariei primare *pepene* „CS” s-a produs, în primul rând, datorită presiunii subdialectului muntenesc, ce a cunoscut o inovație terminologică, împrumutul din bulgară *castravete*, pătruns în graiurile din sudul țării în legătură cu prezența, semnificativă, a grădinarilor bulgari în zona Dunării, și, apoi, prin statutul de termen „tehnic”, al limbii literare, al acestui cuvânt. Pe de altă parte, o situație comparabilă constatăm pentru vestul teritoriului dacoromânesc: în graiurile din Banat, prin grădinarii sârbi, a pătruns termenul *cucumăr*, iar în Transilvania *ogârcău* (și *ogârcăl*).

Răspândirea acestor termeni:

– *castravete* (bg. *krastaveț, krastavița*), în Muntenia, Oltenia și Dobrogea, în cea mai mare parte a Transilvaniei, în sudul Moldovei și, mai puțin frecvent, în sud-

⁶ Cf. *Istoria ieroglică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de P.P. Panaitescu, I. Verdeș, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 187.

vestul Basarabiei. Acest areal reflectă extinderea, dinspre Dunăre spre nord, până în sudul Transilvaniei și al Moldovei, și a altor cuvinte de origine sud-slavă (de exemplu, *zăpadă*) sau turcească și grecească (*cântar*, *cărămidă*, în Transilvania);

– *cucumăr*, sârbism din Banat (< sb. *kukumar*: DA I/II, s.v.), pornind de la germanul dialectal *Kukumer*;

– *ogârcău*, *ogârcăl* (este notată și forma de plural: *ogârcăi*) în nord-vestul Transilvaniei (ALRR-Trans. IV, h. 445); cf. magh. *ugorka*, *uborka*, la bază aflându-se germ. *Gurke*.

4.2.2. Paralel, mai ales fructele plantelor din speciile și subspeciile CM și CV au venit cu numele „originare”, acestea fiind preluate de vorbitorii graiurilor românești.

Împrumuturi pentru *Cucumis melo*:

– *caun(e)*, *bacâr*, cuvinte înregistrate în diferite dicționare, evident, turcisme pentru care nu am identificat încă etimonul, în graiuri din Dobrogea; primul și în sudul Basarabiei;

– *dâie* (*galbenă*), *dână*, *dânia*, împrumut înregistrat în Maramureș și în „regiunea Transcarpatică”, cu etimologie multiplă: pot fi luate în considerare, paralel, ucr. *диня* (cf. rusescul *дыня*) și magh. *dinnye* (cf., de exemplu, și *sárgadinnye* ‘pepene galben’, sau *görögodinnye* ‘pepene grecesc’, pentru ‘pepene verde’); vezi, pe de altă parte, același termen notat, pe harta 199 din ALR II s.n., în puncte din Banat cu anchete la bulgari (48: *díne*) și la sârbi (25 și 37: *dína*);

– *maliona*, rusism, notat incidental în Basarabia;

– *popici*, cuvânt de origine bulgară, ce apare în sudul Basarabiei;

– *cantalup* (cu variantele *cantalog*, *cantaloș*, *cantaluc*), înregistrat în graiuri din Moldova și Dobrogea, zone în care a pătruns din bulgară (канталуп); paralel, în limba literară este un împrumut de origine franceză (*cantaloup*).

Împrumuturi pentru *Citrullus vulgaris*:

– *harbuz*, din turcă (*karpuz*), dar, probabil, prin „filieră” ucraineană (*garbuz*), de vreme ce apare doar în zone de influență est-slavă: Maramureș, Bucovina, jumătatea de nord a Moldovei dintre Carpați și Prut, Basarabia în întregime (pentru care s-a notat, consecvent, și existența termenului de subspecie *harbuzoaică*, dar și *harbuzărie* ‘numele terenului pe care se cultivă planta’; *harbuzărie* a fost înregistrat și în nordul Moldovei; vezi h. 317 *Pepenărie* din NALR-Mold.Bucov. III) și în câteva puncte din nordul Dobrogei. În parte, această distribuție teritorială corespunde ariei „laterale” *pepene* „CS”;

– *lubeniță* (*lebeniță*, *leboniță*, *lobeniță*, *lubiniță*), termen sârbesc și bulgăresc (*lubenica*), în Banat, Oltenia, Crișana; frecvent, de asemenea, în Transilvania și Maramureș (este rezultatul unei variabile geografice comparabilă cu aceea a lui *castravete*).

În acest grup vom încadra și termenul *zămos*, nu înainte de a semnală și câteva creații lexicale pe teren românesc, categorie căreia cei mai mulți lexicografi îl atribuie, eronat, și pe acesta. Luând în considerare date oferite de subiecții anchetați pentru atlasele lingvistice regionale (consemnate în notele de pe marginea hărților sau în textele de tip „material necartografiat”), dar și informații din dicționare, se impune precizat faptul că, dacă, de exemplu, *zămos*, eventual *caun(e)* – pentru CM, respectiv *harbuz* și *lubeniță* – pentru CV, funcționează ca sinonime propriu-zise față

de *pepene galben*, toate celelalte împrumuturi din grupul CM (care sunt mai numeroase față de cele din grupul CV) numesc mai ales diverse varietăți de CM, cunoscute în sau specifice zonelor în care astfel de termeni au fost înregistrați.

4.3. Creații pe teren românesc

Dacă ne referim la toate cele trei specii de cucurbitacee ale căror nume le studiem, se poate constata că nu pot fi semnalate decât două sau trei denumiri de această proveniență. Este vorba de *boșar* „CV” și „CM” (după DLR VIII/2, s.v. *pepene*; cf. și Seche, DSLR), derivat de la *boașă* + sufixul *-ar*, și de *gălboi* „CM” (*ibidem*). Ar mai putea fi adăugat doar *gâgălice* (= „pepene/verde/mic”, în sud-vestul Munteniei: ALRR-Munt.Dobr. III, h. 350), o extensie semantică de la termenul însemnând ‘ființă, obiect de mici dimensiuni’.

Așadar, în afară de transferul denominativ (apelând la determinante) *pepene* CS → *pepene galben* CM, respectiv *pepene verde* CV, limba română are un aport redus în ceea ce privește desemnarea speciilor de cucurbitacee „exotice” respective.

5. Statutul cuvântului *zămos* „*Cucumis melo*”

5.1. Distribuție teritorială și considerarea „realiilor”

Am constatat că împrumuturile ocupă un loc important în acest grup onomasiologic, începând cu înlocuirea termenului primar pentru CS prin *castravete* și deosebit de marcat prin denumirile pentru CV, cele mai importante fiind *harbuz* în aria laterală nord-estică ce se întinde până în nordul Dobrogei, respectiv *lubeniță* într-o importantă arie sud-vestică.

Insistăm asupra faptului că *zămos* și variante fonetice ale acestui cuvânt, *zamuz*, *zamuș*, *zamos*, *zămuz*, *zămus*, *zămoz* (ocasional și *sămos*, *zămoș* [sg.]), apar, pe hărțile din NALR-Mold.Bucov. III și din ALRR.Bas. IV consacrate termenilor pentru „*Cucumis melo*”, în graiurile din jumătatea de nord a Moldovei (ca arie compactă în arealul nord-estic) și din Basarabia în întregime. Față de această distribuție teritorială, este cel puțin surprinzătoare explicarea ca o creație pe teren românesc, prin derivare de la *zeamă*, a unui cuvânt a cărui arie de circulație corespunde aproape până la identitate cu aceea a lui *harbuz*. De altfel, pentru ca adjectivul *zemos* să se substantivizeze, ar fi fost nevoie, anterior, de o sintagmă uzuală *pepene zemos*, care să fi fost întrebuițată, pentru contrast, într-o arie în care *pepene* denumește aproape exclusiv specia CS (sintagma respectivă a fost înregistrată doar o singură dată pentru CM, în nord-estul Transilvaniei: ALRR-Trans. IV, h. 455, pct. 252: *pepini dămós* [pl.]; pentru „jocul” forjării *ad-hoc* a unei denumiri de acest tip, cf. 1.1.2.2).

Pe de altă parte, fructul respectiv ar fi trebuit să se distingă de specii înrudite prin caracteristica de a conține foarte multă zeamă, ceea ce nu concordă cu realitatea. Prezentăm descrierea dintr-o lucrare de specialitate, *Flora R.P.R.*: [CM] „fructe globuloase sau ovoidale, netede, scorțoase sau reticulate, longitudinal costate, verzi sau galbene. Miezul alb verzui, galben, roșiatic, bogat în zahăr, uneori aromat” (*Flora R.P.R.*: 39). Dimpotrivă, caracteristica respectivă apare pentru CV: „Fruct mare, în greutate de 3–10 (15) kg, globulos sau elipsoidal, glabru, neted, cu coaja de obicei închis verde, tare, și miezul roșu, galben sau alb, *zemos* [subl.n.] și dulce”

(*Flora R.P.R.*: 32). De remarcat, de altfel, că în graiurile din Moldova există un corespondent *pere harbuzești* pentru soiul de *pere zemoase*. Aceeași caracteristică este marcată și prin denumiri din alte limbi: în franceză, CV este numit *melon d'eau* (față de CM, *melon /jaune/*), iar denumirile din germană sunt *Wassermelone*, respectiv *Zuckermelone*.

Este sugestivă... stratagema la care se recurge în DLR VIII/2, s.v. *pepene*, pentru a împăca situația realilor cu explicația lui *zemos* (citat aici ca prim sinonim al lui *pepene galben*) drept un derivat de la *zeamă*: în definiția pentru CM, în descrierea fructului respectiv se menționează că acesta are „miezul alb, verde sau galben, dulce, parfumat și *suculent*”, pentru ca imediat, în continuare, miezul CV să fie descris ca „roșu sau galben, dulce și *foarte zemos*” (evidențierile grafice ne aparțin); evident, ultima caracterizare contrazice, în planul realilor, etimonul propus în DLR XIV pentru *zemos*. Nici vorbitorilor graiurilor nu le scapă astfel de aspecte; unul dintre ei, din Moldova, pentru care o *prună*, o *piersică* sau o *pară* poate fi *zămoasă*, comentează astfel termenul *zămos* CM: „îi zice așa degeaba, doar nu-i cu zamă; la târg se cheamă pepene galben” (NALR.Mold-Bucov. III, h. 316, pct. 534).

5.2. Un „construct lexicografic” (relativ recent) prin excelență

5.2.1. Între grafii, cuvinte-titlu și sensuri

a) Grafia *zemos* apare în diverse dicționare și lucrări lexicografice mai vechi, din rațiuni diferite: la A.T. Laurian și I.C. Massim, DLR II (1876), este înregistrat și ca substantiv, „unu *zemosu*” (însă trebuie să ținem seama și de absența literei *ă* în acest dicționar); la fel apărea, puțin înainte, la George Baronzi, într-un glosar din *Limba română și tradițiunile ei* (Baronzi 1872: 160), dar este vorba de o convenție strict grafică de epocă: aici găsim scris și (a) *șegui* „a glumi”.

b) Prin contrast, la Șăineanu, DU (ediția din 1929) apare cuvântul-titlu *zămos*, sub care sunt tratate ambele sensuri, de fapt, ambele cuvinte: adjectiv: „*zemos*”; m. „*pepene galben*” (din păcate, în ultima ediție a dicționarului Șăineanu (DU), această viziune a fost trădată, producându-se uniformizarea lexicografică... „la modă”: sub un singur cuvânt-titlu, *zemos*, ~și, *zemoasă*, ~e, după un al doilea sens al adjectivului respectiv, sub *m* [= substantiv masculin], se introduce semnificația „*pepene galben*” și, pentru ansamblu, se consemnează varianta *zămos*).

c) Două cuvinte-titlu apăreau deja la Damé, DRF (1900), și tot cu grafia *zămos*: 1) adj. „*juteux*” și 2) s.m. (Mold.) „*melon*”, și, apoi, la H. Tiktin, cu *două grafii diferite*: [a] *zemos*, adj., „*saftig, seimig*”, ca etimon trimitându-se la *zeamă*, și [b] *zămos*, s.m., (Mold.) „= *pepene galben*: (*Zucker*-)Melone (*Cucumis melo*)” (cu un citat din Dosoftei, după care se transcrie „puținel *dzămos*”), explicat etimologic, însă, din „(*pepene*) *zemos*”. În sfârșit, pe aceeași linie, tratarea lexicografică exactă (chiar dacă astăzi abandonată) a fost stabilită de Scriban, D (1939); un prim cuvânt, *zămos*, s.m., „*Mold. pepene galben*” (cu ipotezele etimologice citate, după Hristea, la început), și, al doilea, *zemos*, adj., „(«d. *zeamă*») plin de *zeamă*”, tratare reținută în DLRC (cf. Hristea 1968: 273–274), pe când în dicționare de tipul DEX nu se mai consemnează nici măcar o variantă *zămos* (vezi, totuși, o tratare corectă la Seche, DSLR, unde există două cuvinte-titlu: *zămos*, subst., cu trimitere la *pepene*, și *zemos*, adj., cu sensul „*mustos, succulent*”).

5.2.2. Forma cuvântului în surse botanice și necesitatea reconsiderării unor viziuni lexicografice anterioare

Amalgamarea fără discernământ la care ne referim⁷ a fost „instituționalizată” în fascicula citată din DLR XIV: autorii nu numai că nu au ținut seama de informațiile din graiuri (pe unele nici nu le-au avut la dispoziție), dar nu s-au lăsat influențați nici de evidențe din bibliografia utilizată. Astfel, la toți scriitorii din care au oferit citate (de la Dosoftei la Sadoveanu), apare doar grafia *zamos*, care, aspect deosebit de important, este singura prezentă și în toate lucrările de botanică la care se fac trimiteri: D. Brandza, *Prodromul florei române sau enumerațiunea plantelor pînă astăzi cunoscute în Moldova și Valachia*, București (1879–1883); D. Grecescu, *Conspectul florei României...*, București (1898); I. Simionescu, *Flora României*, București (1939); Al. Borza, *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România* [București, 1968]; vezi și C. Filipescu, *Marea enciclopedie agricolă* (vol. IV, 1942, s.v. *pepene*).

Dacă botaniștii, prin grija cu care înregistrează toate trăsăturile plantelor studiate, notează corect și numele lor (chiar cu fonetisme dialectale), nu greșim dacă luăm în considerare și o simplă impresie fonetică a lui Sadoveanu, atunci când asociază unui anumit mediu numele celor două fructe; iată o descriere din *Frații Jderi* (personajele se află printre turci, pe teritoriul Bulgariei): „Se găsește la asemenea sarai, unde mă duc eu, și vin din ostroavele grecești; de asemenea, fructe dulci, care se cheamă *harbuz* și *zamuz*” (evidențierea grafică ne aparține)⁸.

Un motiv în plus ca să căutăm calea pătrunderii cuvântului persan în zona europeană și apoi în graiurile estice dacoromânești. Dacă realitatea este una orientală, agenții răspândirii plantei (și ai numelui fructului) au putut fi ucrainenii grădinari dinspre est, care vor fi luat termenul de la tătarii ce au stăpânit timp îndelungat interfluviile rusești de astăzi; *zamuz* > *zamos* a putut avea aceeași istorie ca și *harbuz*, revenind la ipoteza etimologică Scriban, dar și la tratarea lexicografică Tiktin (mai puțin etimologia) și Scriban.

Bibliografie

A. Bibliografie generală

- Baronzi 1872: George Baronzi, *Opere complete*, vol. I, Galați, Librari-editori G.D. Nebunely și fiii.
- Cazacu 1941: Boris Cazacu, *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR*, în „Bulletin linguistique”, IX.
- Flora R.P.R.: Flora Republicii Populare Române*, București, Editura Academiei, 1964, vol. IX.
- Graur 1978: Al. Graur, *Dicționar de cuvinte călătore*, București, Editura Albatros.
- Hristea 1968: Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, Editura Științifică.
- Monah 2000: Felicia Monah, *Determinări arheobotanice pentru stațiuni medievale din Moldova și de la Brăila*, în *Arheologia medievală*, III.

⁷ Cu efect deformativ pe diferite planuri; de exemplu, în ALM I/I, în secțiunea consacrată *Foneticii*, harta 114 este intitulată „Sunetul *e* în *zemos*” (CM), ca și cum ne-am confrunța cu o eventuală evoluție fonetică în graiurile moldovenești!

⁸ *Opere*, vol. XIII, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 884.

- Puşcariu 1921: Sextil Puşcariu, (*recenzie la*) Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen* („Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig”, XXI–XXV, 1919), în „Dacoromania”, I.
- Sala 1958: Marius Sala, *În legătură cu denumirea Mărului lui Adam în unele limbi romanice*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, IX, nr. 4.
- Zanne 1895: Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, [Bucureşti], Editura Librăriei Socec, vol. I.

B. Atlase lingvistice

- ALM: *Atlasul lingvistic moldovenesc*, Chişinău, Editura „Cartea Moldovenească”, vol. I, partea I, 1968, harta 114 [Sunetul *e* în] *Zemos*; vol. II, partea II, 1973, harta 934 *Pepeni*; harta 937 *Harbuz*; harta 938 *Harbuzaică*; harta 955 *Harbuzărie*.
- ALR II, s.n.: *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1956, harta 199 *Pepene verde* (pe hartă, între paranteze, au fost notate şi denumirile pentru „pepene galben”, în funcţie de apariţia în vorbirea subiecţilor).
- ALRR.Bas.: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, Chişinău, Firma Editorială „Tipografia Centrală”, vol. IV, 2003, harta 537 *Pepene galben*.
- ALRR-Mar.: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureş*, Bucureşti, Editura Academiei, vol. II, 1971, harta 433 *Castraveţi*; harta 443 *Pepene verde*; vol. IV, 1997, material necartografiat, planşa XXXV, *Pepene galben*.
- ALRR-Munt.Dobr.: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. III, 2001, material necartografiat, p. 82, *Castraveţi*; harta 350 *Pepene verde*; material necartografiat, p. 96, *Pepene galben*.
- ALRR-Trans.: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. IV, 2006, harta 445 *Castraveţi*; harta 455: 1) *Pepene verde*; 2) *Pepene galben*.
- NALR-Mold.Bucov.: *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza”, vol. III, 2007, harta 308 *Castraveţi*; harta 315 *Pepene verde* (cf. şi h. CLXVII, p. 213); harta 316 *Pepene galben* (cf. şi h. CLXVIII, p. 215); harta 317 *Pepenărie* (cf. şi h. CLXIX, p. 217).
- NALR-Olt.: *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, Bucureşti, Editura Academiei, vol. III, 1974, material necartografiat: planşa 76 *Castraveţi*; planşa 77 *Pepene verde*; planşa 77 *Pepene galben*.

C. Dicționare

- Ciorănescu, DELR: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru și Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2001.
- DA I/II: [Academia Română], *Dicționarul limbii române*, I/II, Litera C, Bucureşti, 1940.
- Damé, DRF: Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français... comprenant le lexique roumain-français et français-roumain de la terminologie paysanne*, Bucarest, Librairie Socecu & Cie, 1900.
- DEX: [Academia Română], *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996.
- DLR VIII: [Academia Română], *Dicționarul limbii române* (serie nouă), Bucureşti, Editura Academiei, t. VIII/1-5, Litera P, 1972–1984.
- DLR XIV: [Academia Română], *Dicționarul limbii române* (serie nouă), Bucureşti, Editura Academiei, t. XIV, Litera Z, 2000.
- DLRC: *Dicționarul limbii române literare contemporane*, Bucureşti, Editura Academiei, vol. IV (literele S–Z), 1956.
- DU: *Dicționar universal al limbii române*, Chişinău, „Litera”, 1998.

- Laurian – Massim, DLR II: A.T. Laurian și I.C. Massim, *Dicționarul limbei române...*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, t. II (I–Z), 1876.
- Meyer-Lübke, REW: Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Universitätsverlag Carl Winter, ediția a 3-a, 1935.
- Resmeriță, D: Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, Institutul de Editură „Ramuri”, 1924.
- Scriban, D: August Scriban, *Dicționarul limbii românești* (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa bună”, 1939.
- Seche, DSLR: Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 1997.
- Șăineanu, DU: Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a VI-a [ultima pentru care se consemnează intervenția autorului în revizia textului], Craiova, „Scrisul Românesc”, 1929.
- TDRG: Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* [Band I–III], Bukarest, Staatsdruckerei; I: 1903; II: 1911; III: 1924.

Un artefact lexicographique: zemos ‘Cucumis melo’

La publication des atlas linguistiques régionaux pour l’aire daco-roumaine, les séries NALR et ALRR (y compris celui consacré aux parlers de l’est de la rivière de Prut), fait possible l’évaluation de la manière, parfois lacunaire, dont on traite le lexique populaire, régional et dialectal dans le Dictionnaire trésor de la langue roumaine, édité par l’Académie. On analyse la place du substantif *zămos* „Cucumis melo” (litt. *pepene galben*, fr. *melon*) dans le groupe onomasiologique concernant trois espèces de cucurbitacées (au premier on ajoute „Cucumis sativus” – *castravete*, fr. *concombre*, et „Citrullus vulgaris” – *pepene verde*, fr. *pastèque*), à partir de l’article *zemos* de DLR. Les données des cartes linguistiques comprenant des dénominations pour la plante (et le fruit) mentionnée, analysées du point de vue de la méthode „Wörter und Sachen”, infirment l’explication d’un terme *zemos* „Cucumis melo” comme dérivé de *zeamă* (avec le suffixe *-os*), car ce nom n’apparaît que dans les parlers septentrionaux de type moldave (ce qui exclut la „vélarisation” d’un *e* primaire); en plus, de nombreuses variantes enregistrées sont du type *zamuz*, *zamos* (considérées dans le dictionnaire cité comme „vieillies”), ce qui conduit vers l’acceptation d’un étymon *zamuz* (déjà préconisé). *Zamuz*, tout comme *harbuz*, est, probablement, un emprunt d’origine turcique, pénétré dans les parlers daco-roumains du nord-est par la filière slave (les aires de circulation de ces deux mots se superposent partiellement), et réfléchit la redistribution dénomminative à la suite de laquelle, dans les parlers du sud, „Cucumis melo” a été nommé *pepene galben*, et „Citrullus vulgaris”, *pepene verde*, à une époque où le mot d’origine latine *pepene* est devenu un terme générique, après avoir représenté, sur le terrain dacoroumain, la dénomination pour „Cucumis sativus” (cf. aussi l’espagnol et le portugais *pepino* ‘concombre’ et, de même, l’espagnol *pepinar* ‘terrain où l’on cultive des concombres’), étant remplacé par des emprunts d’autres langues (du type *castravete*, du bulgare).

Variația diatopică privind denumirile pentru CS, CM și CV, pe baza atlaselor lingvistice regionale

Aria	<i>Cucumis sativus</i>	<i>Cucumis melo</i>	<i>Citrullus vulgaris</i>
Basarabia	PEPENE (N) <i>castravete</i> (rar) (S)	<i>zămos</i> , <i>zămoz</i> , <i>zamuz</i> (N) caun(e), P. <u>galben</u> (S)	<i>harbuz</i> (harbuzoaică) (N) pepene (rar) (S)
Moldova (și Bucovina)	PEPENE (N) <i>castravete</i> (S)	<i>zămos</i> , <i>zamuz</i> , <i>zamos</i> (N) pepene (<u>galben</u>) (S)	<i>harbuz</i> (N) pepene, ~ <u>verde</u> (S)
Maramureș	PEPENE	?, ∞ (realitate necunoscută)	<i>lubeniță</i> , <i>harbuz</i> , ~ roșu dâie, dână
Transilvania	PEPENE, ogârcăl (N) <i>castravete</i> (S)	pepene, ~ <u>galben</u> , ~ dulce, ~ bun dâie	<i>lubeniță</i> pepene, ~ <u>verde</u> , ~ roșu
Crișana	?? PEPENE râios	pepene	<i>lubeniță</i>
Dobrogea	<i>castravete</i>	pepene <u>galben</u> ; <i>zămos</i> (rar) caun(e), bacâr, cantalup	pepene <u>verde</u> , pepene <i>harbuz</i> [V], [B]
Muntenia	<i>castravete</i>	PEPENE GALBEN; pepene	PEPENE VERDE, ~ roșu, ~ negru pepene; boșar, gâgălice
Oltenia	<i>castravete</i>	pepene, ~ <u>galben</u>	<i>lubeniță</i>
Banat	?? cf. cucumăr	pepene	<i>lubeniță</i>

Iași, România